

<https://doi.org/10.56514/cch.121.03.08>

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Peter Heumos

(3. 3. 1938 Krapkowice, Horní Slezsko –
12. 10. 2022 Vilsbiburg, Bavorsko)

Peter Heumos, historik „středovýchodní“ Evropy, bohemista snad více než kdokoliv jiný z početných německých badatelů o české minulosti opravdu zdomácnělý v „cechu“ českých dějepisců soudobých dějin, byl především pozoruhodný člověk:

někdy sršatý, většinou laskavý, otevřený věcné diskusi, vždy zaujatý a ochotný pomáhat. Poznávání dějin posledních zhruba sto padesáti let pro něj nebyla věda o minulém, nýbrž snaha dobrat se analýzou minulého k porozumění současnosti.¹

Historiografie pro Petra Heumose nebyla, nemohla být, „první“ volbou. Na to byl jeho životní start příliš tvrdý a komplikovaný. Narodil se krátce před válkou v hornoslezských Krapkowicích (Krappitz), tedy tak na polovině cesty z Katovic do Vratislavi při soutoku Osoblahy a Odry v dnešním Opolském vojvodství. Světová válka, stalinský posun Polska na západ, ztráta otce, to vše jeho rodinu přesunulo do severního Německa na řeku Veseru k zálivu Jadebusen. Tam vyrůstal v Seefeldu, Nordenhamu nedaleko přístavu Bremerhaven, později v Oldenburgu. V sedmnácti letech vstoupil do školy pro plavčíky, vyučil se námořníkem na obchodních lodích, obeplul svět, později pokračoval ve studiu až k diplomu námořního důstojníka dálné plavby (1962) a opět nastoupil službu na oceánských linkách.

Zároveň se ale dálkově připravoval k maturitě, aby si otevřel dveře k univerzitnímu studiu. Maturoval roku 1964 a téhož roku jeho námořní kariéra málem skončila tragicky: V orkánu v Atlantiku západně od Skotska vysadily lodi, na které sloužil, motory a neřiditelné plavidlo bylo tři dny hnáno proti pobřeží. Naštěstí se zdařila záchranná akce, loď byla zachycena a odvečena do přístavu Ardrossan. Zřejmě nastal čas změnit životní způsob. Vysloužilý námořník se s podporou elitního stipendia Studienstiftung des deutschen Volkes roku 1964 zapsal na obory novější a východoevropské dějiny a slavistiku na proslulé univerzitě v Göttingen. Po dvou letech přešel na nedávno založenou Ruhrskou univerzitu v Bochumi a svá studia zaokrouhlil dvouletým pobytem na Univerzitě Karlově v Praze. Tam byl jeho patronem o šest let starší Robert Kvaček, již tehdy etablovaný badatel o československých i evropských dějinách 30.–40. let. S nadáním jemu vlastním se Heumos v Praze „strefil“ do dramatických let 1968 až 1970.

V Praze Heumos ovšem spíše bádá, než studoval: Pracoval na disertaci o „zemědělských zájmech a národnostní politice v Čechách let 1848–1889, aneb o socioekonomických a organizačních podmínkách vzniku českého rolnického hnutí“. Téma mu zadal jeho bochumský učitel, polonista Hans Roos, zajímavá

---

1 K jeho osobě máme zatím k dispozici pouze heslo bio-bibliografickém lexikonu: Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ (eds.), *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*. Part 1 (A-1), Praha 2005, s. 365–369. Srovnej též ne zcela spolehlivé heslo na Wikipedii, URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Peter_Heumos> (1. 8. 2023).

osobnost, mj. angažovaná v Brandtově „Ostpolitik“.² Heumos v Praze k tématu, vymezenému revolucí roku 1848 a založením Selské jednoty v Království české, resp. prosazení se rolnických kandidátů do českého sněmu roku 1889, prošel bohatou dobovou publicistikou i aktuální literaturou a zejména bádá v tehdejších Státním ústředním archivu v Praze ve spisech českého místodržitelství a Zemědělské rady. Disertaci pak obhájil roku 1972, o sedm let později vyšla tiskem.³

Heumos, v letech 1972–1982 asistent na bochumské katedře východoevropských dějin, se k tématu své disertace opakovaně vracel až do devadesátých let. V řadě studií rozšiřoval chronologický záběr výzkumu situace rolnictva, jeho spolkové i politické a později ovšem i národní angažovanosti na dobu od 18. století po rok 1938, resp. přecházel k širším otázkám formování a podobě české/československé politiky, dominované agrární stranou.⁴ Je škoda, že jeho kniha ani následné studie k rolnické, resp. agrárnícké problematice nebyly českou historiografií takřka vůbec recipovány. Kořalkova zpráva o Heumosově knize pro Husitský Tábor tu představuje čestnou výjimku.⁵

Práce o českém rolnictvu a soustavný, v nekonečné řadě informativních a kritických recenzí a s nadhledem psaných přehledů se zrcadlí zájem o českou/československou historiografii přivedly Heumose do kontaktu s mnichovským ústavem Collegium Carolinum. Časopis Bohemia se záhy stal jednou z jeho významných publikačních platforem a Heumos učinil i první zkušenosti s tehdy svéráznou mnichovskou atmosférou. Vzpomínal později, že byl ještě prof. Karlem Boslem, komplikovanou, ale nesporně mezinárodně markantní osobností německého dějepisce, pozván k přednášce ze své disertace. Dokončil ji prý za jeho roz-

---

2 Srovnej nekrolog: Dietrich GEYER, *Hans Roos 1919–1984*, *Zeitschrift für Ostforschung* 34, 1985, s. 109–111.

3 Peter HEUMOS, *Agrarische Interessen und nationale Politik in Böhmen 1848–1889. Sozialökonomische und organisatorische Entstehungsbedingungen der tschechischen Bauernbewegung*, Wiesbaden 1979.

4 Peter HEUMOS, *Organizace rolnicze a odrodzenie narodowe w Czechach od schyłku XVIII w. do wyborów do rady państwa w 1891 roku*, Sobótka, 1981, s. 503–521; TÝŽ, *Die Entwicklung organisierter agrarischer Interessen in den böhmischen Ländern und in der ČSR. Zur Entstehung und Machtstellung der Agrarpartei 1873–1938*, in: Karl Bosl (ed.), *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 27. November 1977 und vom 20. bis 23. April 1978*, München 1979, s. 323–376. Posledním v řadě příspěvků k tomuto tématu byla Heumosova studie: *Die Bauernbefreiung in den böhmischen Ländern 1848. Anmerkungen zu den ökonomischen, sozialen und politischen Verhältnissen der Agrargesellschaft*, in: Rudolf Jaworski – Robert Luft (eds.), *1848/49 – Revolutionen in Ostmitteleuropa*, München 1996, s. 221–237.

5 Srovnej Husitský Tábor 4, 1981, s. 331n.

ložitými zády, zatímco před Boslem stálo sudetoněmecké publikum a zuřivě protestovalo proti prezentovaným tezím mladého badatele.⁶

V roce 1980 převzal vedení Collegia Carolina Boslův žák, bochumský profesor a po roce 1989 jedna z nejvýraznějších a nejuznávanějších osobností německo-české dějepisné kooperace, Ferdinand Seibt a Heumosova spolupráce s ústavem se ještě prohloubila. V letech 1982–1986 Heumos uskutečnil velký výzkumný projekt nadace Volkswagen-Stiftung, zakotvený právě na Collegiu Carolinu: Výzkum československé emigrace let 1938–1945. Projekt, zamýšlený jako příprava habilitační práce,⁷ rázem posunul těžiště Heumosova badatelského zájmu do oblasti soudobých dějin. Prvé signály o jeho aktivitě na tomto novém poli se objevily již před polovinou 80. let.⁸

Vývoj Heumosova zájmu, posunující se směrem do hloubi 20. století, ovšem vycházel i z vnitřní logiky jeho ostatních bohemikálních výzkumů. Heumos od počátku 80. let postupně rozšiřoval záběr svého pohledu na české dějiny. Nejprve se zaměřil na řemeslnické dělnictvo druhé poloviny 19. století a počátku následujícího věku. A opět, jako u rolnictva, se v jeho studiích, opřených zejména o dobové statistiky a prokazujících bezpečnou znalost české odborné literatury, setkáme s otázkami charakteru, struktury a vývoje řemeslné výroby a v ní zaměstnaných dělníků, jejich sociálního postavení a spolků či posléze odborových organizací.⁹ Celkem logicky odtud vedla další cesta k pracím o průmyslovém dělnictvu 20. století,¹⁰

---

6 Heumos přitom rozhodně nebyl „anti-sudetoněmecký“. Svým „překlenovacím“, místo polarizujícím diskurzem byla charakteristická např. jeho studie, napsaná na základě jeho referátu na jednom z každoročních symposií Collegia Carolina v Bad Wiessee: Peter HEUMOS, *Interessensolidarität gegen Nationalgemeinschaft. Deutsche und tschechische Bauern in Böhmen 1848–1918*, in: Ferdinand Seibt (ed.), *Die Chance der Verständigung. Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit in den böhmischen Ländern 1848–1918*, München 1987, s. 87–99.

7 Za tuto informaci i další cenné rady k Heumosovu působení v Collegiu Carolinu děkuji Dr. Robertu Luftovi.

8 Peter HEUMOS, *Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemandsland. Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938*, Bohemia 25, 1984, s. 245–275.

9 Peter HEUMOS, *Bruderlade und proletarischer Tabor. Soziale Bedingungen von Organisations- und Aktionsformen tschechischer Kleingewerbe-Arbeiter in Böhmen 1850–1870*, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 69, 1982, s. 339–372 a TÝŽ, *Kleingewerbe und Handwerk in Prag im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert. Struktur, wirtschaftliche Entwicklung und soziale Lage der Kleingewerbe-Arbeiter*, Bohemia 24, 1983, s. 104–124.

10 Srovnej zejména: Peter HEUMOS, *Die Arbeiterschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Elemente der Sozialstruktur, organisatorischen Verfassung und politischen Kultur*, Bohemia 29, 1988, s. 50–72; TÝŽ, *Betriebsräte, Einheitsgewerkschaft und staatliche Unternehmensverwaltung. Anmerkungen zu einer Petition mährischer Arbeiter an die tschechoslowakische Regierung vom*

a to již v této chvíli také v období po konci II. světové války. Navíc nyní Heumos rázně vykročil od přece jen úzké české problematiky ke komparativnímu pohledu na celou středověčnou Evropu.¹¹

Tak, jak si bývalý důstojník oceánské plavby v rámci studia československého exilu badatelsky „otevřel“ celou Evropu, resp. de facto celý svět, tak se tento jeho postoj současně projevil i při výzkumu dělnické tematiky a záhy též problematiky dělnických stran, dodejme především na konci II. světové války a bezprostředně po ní.¹² Byla to témata, která tehdy česká historiografie sice také zkoumala, ale z podstatně jiných, stranou předem definovaných pozic. Heumos přirozeně odmítal jakékoliv „závažné premisy“. Byl to skutečný západoevropský levicový intelektuál, sám o sobě s oblibou tvrdil, že „trockista“. Především ovšem (tak ho poznala celá řada českých historiků) to byl sociálně cítící a zájmem o sociální problematiku i politiku se vyznačující kritický, teoreticky vzdělaný myslitel. A byl to historik, který – jak vzpomíná jeho dávný pražský tutor, Robert Kvaček – byl přesvědčen o nutnosti budovat historický narativ z kriticky prozkoumaných a interpretovaných detailů pramenných výpovědí. Nikoliv jako mozaiku, nýbrž jako stavbu od základů v detailu pevnou.

Klíčovým Heumosovým dílem, vyšedším v závěru 80. let, byla rozsáhlá kniha o emigraci z Československa do západní Evropy a na blízký východ v letech 1938–1945.¹³ Je věčná škoda, že se toto závažné vědecké dílo „narodilo“ právě do roku občanských revolucí a rozpadu sovětského impéria, tedy dějů, které na několik

---

8. *Juni 1947*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 29, 1981, s. 215–245. Do tohoto kontextu patří i podstatně pozdější studie o hladových bouřích a stávkách dělnictva českých zemí za první světové války: Peter HEUMOS, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ *Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914–1918*, in: Hans Mommsen – Dušan Kováč – Jiří Malíř – Michaela Marková (eds.), *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2000, s. 207–232. O významu tohoto textu svědčí skutečnost, že v německém originále vyšel celkem třikrát.

11 Peter HEUMOS, *Arbeiterschaft und Sozialdemokratie in Ostmitteleuropa 1944–1948*, *Geschichte und Gesellschaft* 13, 1987, s. 22–38.

12 Peter HEUMOS, *Die britische Labour Party und die sozialistischen Parteien Ostmitteleuropas 1944–1948*, *Bohemia* 24, 1983, s. 317–334; TÝŽ, *Die Konferenzen der sozialistischen Parteien Zentral- und Osteuropas in Prag und Budapest 1946 und 1947. Bemerkungen und dokumentarische Materialien zu einem unbekanntem Kapitel osteuropäischer Nachkriegsgeschichte*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 31, 1983, s. 244–284. Z posledně uvedené studie následně vznikla dokonce drobná samostatná publikace: *Die Konferenzen der sozialistischen Parteien Zentral- und Osteuropas in Prag und Budapest 1946 und 1947. Darstellung und Dokumentation*, Stuttgart 1985.

13 Peter HEUMOS, *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945*, München 1989, srovnej recenzi Tomáše Staňka in: *Slezský sborník* 89, 1991,

let spolehlivě překryly zájem o historii a zároveň uvolnily do tisku a prodeje masu domácích, komunistickým režimem po léta blokovaných dějepisných knih. Německá „neaktuální“ kniha měla jen minimální šanci na širší recepci. Heumosova čtivě napsaná, nepopisná práce se opírala hlavně o materiály britských, ale i německých a ovšem pařížských a ženevských archivů (ty české mu v 80. letech zůstaly uzavřené). Autor v ní tematizoval i celou řadu podstatných obecnějších problémů dějin doby světové války. Záběr knihy sahal od československé druhorepublikové a exilové politiky přes existenciální dramata uprchlíků na velmi často nebezpečně dobrodružných cestách za bezpečím až k jejich sociální a také (!) mentální situaci.¹⁴

Heumos v knize nepsal jen o českých, ale také o německých a především o židovských emigrantech,¹⁵ kteří odešli z Mnichovem zasažené a zakrátko nato okupované republiky na západ a poté dílem též do Palestiny nebo dokonce až do Šanghaje. Práce přitom nepojednává „jen“ o emigrantech, ale také, a to ve velké míře, o vládách (československých doma i v exilu, o britské, ale i exilové polské), které utvářely rámcové podmínky pro bytí emigrantů a posléze pro jejich poválečné vyhlídky. Lze říci, že autor analyzované situace nahlížel primárně z perspektivy uprchlíků, resp. že jeho hodnocení situací vycházela právě z jejich osudu. Dnes by možná pomohla porozumění mnohému rozhodnutí exilových představitelů, mnohé krizi nebo dokonce katastrofě válečných let komparace s osudy např. polské – více než komplikované – západní emigrace. V 80. letech se však ještě nebylo oč opřít.

Výše zmíněnou knihu koncepčně (jako svého druhu předehra) doplnil v 90. letech široce a intenzivně recipovaný svazek z Petrem Heumosem a literárním vědcem Petrem Becherem roku 1988 připravené konference o „Pražské točně“ německé emigrace let 1933–1939.¹⁶ Vlastní monografii ovšem připravovala či provázela také řada dílčích, namnoze materiálových studií, které ani po vydání knihy

---

s. 272–274 a Jiří PEŠEK, *Nad knihou Petra Heumose o československé emigraci let 1938–1945*, *Dějiny a současnost* 15, 1993, s. 56–58.

14 Srovnej: Peter HEUMOS, *Emigration und soziales Verhalten. Zur psychosozialen, soziokulturellen und politischen Situation tschechoslowakischer Flüchtlinge im Zweiten Weltkrieg*, in: Hans Lemberg – Karel Litsch – Richard Georg Plaschka – György Ránki (eds.), *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa*. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag, Wien – München 1988, s. 427–437.

15 Peter HEUMOS, *Mnichovská dohoda a počátky emigrace z Československa*, in: Stanislav Kokoška – Thomas Oellermann (eds.), *Sudetští Němci proti Hitlerovi*, Praha 2008, s. 61–74.

16 Peter BECHER – Peter HEUMOS (eds.), *Drehscheibe Prag. Zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933–1939*, München 1992.

neztratily svůj význam.¹⁷ Patrné je to zejména u textů, které se od emigrační tematiky posunuly dále k otázkám československé exilové politiky. Do popředí tu vystupuje zejména dramatická proměna postavení a názorů sociální demokracie, v okupované vlasti drasticky postižené nacistickou persekucí odboje a v izolaci londýnského exilu procházející extrémně levicovou radikalizací.¹⁸

Heumosovy habilitační plány se, bohužel, nerealizovaly: při dokončení knihy o emigraci mu bylo padesát let, což tehdy jako dnes bylo v Německu na habilitaci a univerzitní kariéru příliš pozdě. Ale spolupráce s Collegiem Carolinem mu roku 1987 přinesla stabilizaci ve formě místa vědeckého pracovníka tohoto významného institutu. Převzal tu mj. editování (mnohdy náročné sestavování a doplňování) celé řady cenných tematických sborníků z každoročních mezinárodních konferencí institutu.¹⁹

Jeho projektový výzkum to však neomezilo: V letech 1989–1994 tak v návaznosti na jeho starší ediční práce, opřené především o archiv britské Labour Party, uložený v londýnském Public Record Office,²⁰ edičně zpracoval a komentoval korespondenci západoevropských a východoevropských socialistických stran v letech 1945–1948.²¹ To byl projekt podle Heumosova gusta! Probádal archivy nejen v Londýně, Oxfordu, Manchesteru a Glasgow, ale i v Amsterdamu, Paříži, Curychu, Bruselu, Praze, Varšavě a Budapešti. Výsledky rozsáhlých rešerší předběžně shrnul roku 1995 ve studii pro Bohemii, objemná edice s obsáhlým úvodem vyšla o devět let později.²²

---

17 Peter HEUMOS, *Rückkehr ins Nichts. Leo Herrmanns Tagebuchaufzeichnungen über seine Reise nach Prag und die Lage der Juden in der Tschechoslowakei im Herbst 1945*, Bohemia 27, 1986, s. 269–304.

18 Exemplárně srovnej: Peter HEUMOS, *Memorandum Rudolfa Bechyně Stalinovi z ledna 1945*, Soudobé dějiny 1, 1994, s. 566–576 (německá verze: Bohemia 34, 1993, s. 133–145).

19 Jmenujme tu alespoň první dva: Hans LEMBERG – Peter HEUMOS (eds.), *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa* (Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989), München 1993; Peter HEUMOS (ed.), *Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. Politik und Gesellschaft im Vergleich* (Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 15. bis 17. November 1991), München 1997.

20 Peter HEUMOS (ed.), *Die Konferenzen der sozialistischen Parteien Zentral- und Osteuropas in Prag und Budapest 1946 und 1947. Darstellung und Dokumentation*, Stuttgart 1985.

21 Srovnej TÝŽ, *Die Sozialdemokratie in Ostmitteleuropa 1945–1948. Zum gesellschaftlichen Potential des demokratischen Sozialismus in Polen, der Tschechoslowakei und Ungarn*, in: Hans Lemberg (ed.), *Sowjetisches Modell und nationale Prägung: Kontinuität und Wandel in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg*, Marburg/Lahn 1991, s. 51–70.

22 Peter HEUMOS, *Abschlussbericht über das Forschungsprojekt „Briefe zwischen ost- und westeuropäischen Sozialisten 1945–1948“*, Bohemia 36, 1995, s. 425–437; TÝŽ (ed.), *Europäischer Sozialismus im Kalten Krieg: Briefe und Berichte 1944–1948*, Frankfurt/Main – New York 2004.

V centru jeho výsledků stálo zjištění, že východoevropští, stejně jako západoevropští, socialisté válečné a bezprostředně poválečné doby (tedy ještě před etablováním sovětské imperiálně hegemoniální koncepce) společně usilovali o založení hospodářsky a politicky integrované evropské federace. Žili v představě jen časově omezené poválečné revoluční vlny, nahrávající komunistům, po ní se opět měly otevřít šance pro skutečně socialistickou nadnárodní politiku. Nepočítali s násilnou likvidací společensko-politických alternativ. Problémem se jim spíše zdálo být „koaliční prázdno“ napravo od socialistického hnutí: Jako potenciální spojenci tu po válce zůstaly jen agrární, v zásadě protisocialistické strany. A zejména britská Labour Party nevěděla, jak se stavět ke skutečnosti, že sovětská moc v obsazených zemích i fyzicky likviduje meziválečné kádry socialistických stran, neochotné ke kooperaci s komunisty (exemplárně z polské socialistické strany PPS). Na opačném pólu pak stála československá sociální demokracie, která od léta 1946 akceptovala existenci nezměnitelných politických bloků v Evropě. Již v práci o poválečných socialistických konferencích Heumos ovšem připomněl, že šéf ústřední rady odborů a člen vedení ČSSD, Evžen Erban, ještě koncem roku 1946 popíral existenci jakékoliv „železné opony“.

Klíčový moment, na němž ovšem troskotala jednota socialistických stran, byl poměr k poválečnému Německu. Obecná hrůza z obnovy moci středoevropského hegemonu dosahovala (zejména po Byrnesově „Speech of Hope“ ve Stuttgartu 6. září 1946) maximální míry právě u východních sousedů poraženého Německa. Návratu západoněmecké SPD do Socialistické internacionály tyto strany (stojící pod masivním tlakem národních veřejností) však nedokázaly zabránit: Důsledkem bylo rozlomení jednoty evropského socialistického hnutí.

Heumos v 90. letech samozřejmě jen nebádal a neplnil běžné úkoly zaměstnance Collegia Carolina. Po založení Česko-německé komise historiků převzal funkci jejího německého tajemníka, a především (impuls zřejmě vyšel od Ferdinanda Seibta ihned po prvním vydání knihy u Škvoreckých v Torontu) přeložil knihu svého přítele, Jana Křena, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*.²³ Pro česko-německý dialog 90. let to byl významný podnět.

Od poloviny 80. do poloviny 90. let Heumose zajímaly strukturální otázky československého politického systému, provozu, charakter politické kultury i způsoby řešení konfliktů.²⁴ Odmítal apriorní adoraci I. (a tím spíše III. – poválečné)

23 Jan KŘEN, *Die Konfliktgemeinschaft. Tschechen und Deutsche 1780–1918*, München 1996, další vydání 1999 a 2000.

24 Série německých, od roku 1990 i česky vycházejících studií k tomuto tématu začíná článkem: Peter HEUMOS, *Der Februarumsturz 1948 in der Tschechoslowakei. Gesichtspunkte zu einer strukturgeschichtlichen Interpretation*, in: Bernd Bonwetsch (ed.) *Zeitgeschichte Osteuropas als*

československé republiky nejprve emigračními historiky, posléze českou porevoluční historiografií a kladl otázky po důvodech její – z jeho pohledu příliš malé – politické stability a opakovaného pádu nejprve na podzim 1938 do antiliberálního, extrémně pravicového režimu a po válce do jen formálně parlamentárního autoritativního systému, který se brzy změnil v komunistickou diktaturu.²⁵ Vedle studií o politických stranách a o sociopolitické problematice se Heumos k tomuto tématu opakovaně vracel i v celé řadě recenzí české literatury, pojednávající o tomto období. Česká polemická reakce na jeho názory byla poměrně slabá. Z dnešního pohledu je možno upozornit na absenci srovnání československého případu přinejmenším v rámci středovýchodní Evropy. Je přitom třeba podotknout, že ve zmíněných studiích rozhodně nešlo o nějaký Heumosův apriorní antičeskoslovenský postoj. Jeho zaujatá sršatost se stejně tak zaměřovala např. na „hnědé skvrny“ na rouše nevinnosti poválečných sudetoněmeckých organizací a zejména jejich funkcionářů.²⁶

Podstatně více než zmíněný politicko-strukturální „pohled na systém z výšky“ však Heumose zajímala konkrétní situace československého dělnictva „předúnorových“ a zejména „poúnorových“ let. Zde ovšem musel zastánce konceptu dějin, budovaných na bázi rozsáhlého archivního materiálu „odzdola“, od dílčích událostí, postojů a účastnických nebo funkcionářských výpovědí o událostech sa-

---

Methoden- und Forschungsproblem, Berlin 1984, s. 121–135. Dále srovnej TÝŽ, *Konfliktregelung und soziale Integration. Zur Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, Bohemia 30, 1989, s. 52–70; TÝŽ, *K politické kultuře první republiky*, in: Noemi Rejchrtová (ed.), *Collegio Carolino ad honorem*, Praha 1990, s. 57–74; TÝŽ, *Die Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik im Verhältnis zur Grundidee der westlichen Demokratie*, in: Peter Glotz (ed.), München 1938. Das Ende des alten Europa, Essen 1990, s. 1–26. Poslední práci k tomuto tématu byla: Peter HEUMOS, *Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-společenský systém, intermediální organizace a problém stability*, Soudobé dějiny 2, 1995, č. 2–3, s. 157–168.

25 Např. ve studii *Zhroucení jednoho systému. Osm tezí k rozpadu ČSR v letech 1938–1939*, Dějiny a současnost 18, 1996/2, s. 25–28, pak Heumos říká: „První republika byla současníky, zejména ve 30. letech, chápána jako ‚demokratický ostrov uprostřed fašistických zemí‘, a toto pojetí je dnes, po více než 40 letech diskreditace meziválečného Československa komunistickým režimem, akcentováno znovu a v rostoucí míře. Na druhé straně nelze však zamlčet, že se parlamentárně demokratický řád Československa po jeho rozbití třetí říší, které započalo mnichovskou dohodou, proměnil během krátkého času a při minimálním odporu demokratických sil v extrémně pravicový, konservativně autoritární systém vlády.“

26 Peter HEUMOS, „*Ein Blick in den sudetendeutschen Nazisumpf*“. *Sudetendeutsche Landsmannschaft und Seliger-Gemeinde im Spiegel der Berichterstattung der Mitteilungen der Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Funktionäre und Mitglieder der Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik 1966–1974*, in: Soňa Nezhodová – Doubravka Olšáková – Vilém Prečan (eds.), *In memoriam Johann Wolfgang Brügel, Hustopeče 2007*, s. 175–208.

mozřejmě počkat na porevoluční otevření českých archivů, do nichž se následně ponořil s ohromným elánem a badatelskou výkonností.

Posledním Heumosovým velkým projektem byl na přelomu století rozsáhlý sociálně historický a sociálně politický výzkum dělnictva v období 1945/48–1968. I zde nalezneme první stopy autorova zájmu o tuto tematiku již na počátku 80. let.²⁷ V letech 1998–2002, tedy bezmála do svého pensionování v roce 2003, k ní však Heumos realizoval s podporou Volkswagen-Stiftung a s týmem českých spolupracovníků rozsáhlý soustavný výzkum v pražském Národním archivu, Všeodborovém archivu ÚRO a v archivech vybraných velkých podniků. Výsledky se jednak promítly do celé řady dílčích studií,²⁸ především však vyústily v drobnou, ale podstatnou knihu o dělnících a státním socialismu v Československu v letech 1945–1968.²⁹ Vše nasvědčuje tomu, že jde o českými dějepisci nejintenzivněji recipované Heumosovo dílo.

Heumos v něm načrtává nesourodou směsici společenských, resp. přímo dělnických představ a postojů, která byla charakteristická pro poválečnou dobu: Hovoří o tom, že dobová, do velké míry všeobecná touha většiny evropských společností po znárodnění (nejen) velkého průmyslu se tu mísila s nechutí dělníků pokračovat v práci podle vysoko postavených norem a ještě je z politických důvodů „překračovat“, ač k tomu neexistovaly reálné hospodářské podmínky. Konstatuje vyčerpání dělnictva z doby války, kdy nacisty vyžadované a terorem prosazované pracovní vypětí implikovalo mezi dělníky „nereálná očekávání o budoucím odstranění průmyslové vrchnosti..., přičemž představy o budoucnosti nemohly být v letech 1939–1945 rozpracovány na základě společenské skutečnosti a racionálně vysvětlovány. Dělnictvo po válce očekávalo všeobecné odstranění úkolové

---

27 Peter HEUMOS, *Betriebsräte, Einheitsgewerkschaft und staatliche Unternehmensverwaltung. Anmerkungen zu einer Petition mährischer Arbeiter an die tschechoslowakische Regierung vom 8. Juni 1947*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 29, 1981, s. 215–245.

28 Z nich za snad nejpodstatnější pokládám syntetizující „první nastínění tématu“: Peter HEUMOS, *Práce a politika ve státním socialismu. K problému politické stimulace výkonnosti a k formám kolektivní resistence v československém průmyslu v padesátých letech*, in: Jiří Pernes (ed.), *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*, Praha 2003, s. 206–221. Srovnej současně: TÝŽ, *Industriearbeiter in der Tschechoslowakei 1945–1968. Ergebnisse eines Forschungsprojekts*, Bohemia 44, 2003, s. 146–171.

29 Peter HEUMOS, *„Vybrňme si rukávy, než se kola zastaví“. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*, Praha 2006. Srovnej recenzi Lenky Kalinové in: *Soudobé dějiny* 14, 2007, s. 833–839.

práce. Místo toho se požadavky na výkon ještě zvýšily, což přirozeně vyvolávalo odpor.³⁰

Situace dělnictva se podle něj ještě vyostřila po únorovém převratu, přičemž linie střetu již neběžely mezi zaměstnanci a majiteli podniků, nýbrž uvnitř „nové společnosti“, přičemž „konflikt mezi mocenským kartelem stranického a odborového vedení a průmyslovým dělnictvem o zvyšování produkce, který panoval v první polovině 50. let, se připravoval již dlouho před převzetím moci komunisty.“³¹ Heumos na základě bohatého pramenného materiálu doložil pro léta 1948–1953 celkem 218 větších i menších – do velké míry úspěšných – stávek a dále početné případy vyjednávání dělnictva s managementem, se stranickými i vyššími státními orgány o zrušení navyšovaných norem a pro dělnické příjmy ničivých soutěží či povinného údernictví, ústícího mj. v masu zmetků. Významná je jeho teze, že ani za nejhrošího stalinistického teroru let 1948–1953 se státu nezdařilo získat nad dělnictvem plnou kontrolu.³²

Zmíněné problémy ovšem nepanovaly jen v období největšího teroru, ale s různou intenzitou přežívaly až do reformního roku 1968.³³ Heumos v řadě studií ukázal, že snahy o ustavení modernějšího, a tedy i výkonnějšího socialismu, které (kladně či záporně) vzrušovaly zejména mladou inteligenci, stranický i státní aparát..., přijímalo dělnictvo s apriorně podezíravým postojem.³⁴ Zajímalo se především o to, jak se reformátoři pokoušejí zvýšit jeho výkon a – bez zvýšení reálných

---

30 HEUMOS, *Práce a politika ve státním socialismu*, s. 216.

31 Tamtéž, s. 208.

32 Srovnej: Peter HEUMOS, *K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů*, Soudobé dějiny 15, 2008, s. 686–702, kde autor na s. 698n. říká: „Ani teror nezpůsobil, že by společnost zcela ztratila schopnost samostatného jednání. Odpor proti do extrému vystupňovanému mocenskému nároku komunistické strany podnítl v průmyslových závodech sociální a organizační vývoj, jehož závažnost lze odvodit z toho, že jej bylo možno stále znovu reprodukovat a že v letech 1948 až 1968 vytvářel konstantní struktury.“

33 Ač plně vytižen výzkumem českého materiálu, snažil se Heumos o zasazení problematiky do širšího kontextu s Polskem a NDR formou mezinárodních konferencí. Srovnej jeho editorial k tematickému číslu Bohemie: Peter HEUMOS, *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Industriearbeiter in der Tschechoslowakei, der DDR und in Polen*, Bohemia 42, 2001, č. 2, s. 205–208 a TÝŽ, *Zum Verhalten von Arbeitern in industriellen Konflikten. Tschechoslowakei und DDR im Vergleich bis 1968*, in: Roger Engelmann – Thomas Großbölting – Hermann Wentker (eds.), *Kommunismus in der Krise*, Göttingen 2008, s. 409–427.

34 Peter HEUMOS, *Wenn sie sieben Turbinen schaffen, kommt die Musik. Sozialistische Arbeitsinitiativen und egalitaristische Defensive in tschechoslowakischen Industriebetrieben und Bergwerken 1945–1965*, in: Christiane Brenner – Peter Heumos (eds.), *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948–1968*, München 2005, s. 134–177.

mezd a zlepšení podmínek – intenzifikovat jeho pracovní nasazení.³⁵ A dělníci hledali cesty (velkou roli tu hrály závodní rady), jak se tomu bránit.³⁶

Bezmála nemožný by byl pokus o narýsování přesné hranice mezi Heumosovými studiiemi k českým (sociálním) soudobým dějinám a jeho rozsáhlou odbornou publicistikou k československé historiografii poválečného období, resp. masou recenzí k témuž tématu. V sociálně historických statích totiž tuto historiografii trvale připomínal, vyzdvihoval i kritizoval její v 70. a 80. letech především politické limity a poté koncepční slabiny, s potěšením se opíral o její výkony. Teoreticky opravdu fundovaný Heumos byl eminentním znalcem mezinárodní a speciálně české historiografie a soudobých dějin se týkající politické publicistiky. Jeho soustavný zájem o tato témata lze doložit již od 70. let.³⁷ Další impuls přišel po roce 1989 při „synchronizování“ západoněmecké a postkomunistických historiografií, v tom rámci také české dějepisné vědy.³⁸

---

35 Již v abstraktu studie: Peter HEUMOS, *Zur Frage informeller Machtverhältnisse im Staatssozialismus. Das Beispiel der tschechoslowakischen Industriebetriebe 1945–1968*, Acta Oeconomica Pragensia 15, 2007, s. 161–175, Heumos formuluje tezi: „Díky silnému postavení závodních rad před komunistickým převzetím moci a v důsledku slabé pozice vedení průmyslových podniků 50. letech vznikl v Československu po roce 1948 v průmyslových podnicích mírně syndikalistický proces samosprávy a mocenské apropriace průmyslových dělníků, který kulminoval během hospodářské reformy v 60. letech. Zásadní systémový konflikt začal v roce 1968 fundamentálním požadavkem, aby se KSČ a ÚRO stáhly z přímého řízení výrobního procesu. Konflikt se ještě vyostřil tím, že reformní hnutí v průmyslových podnicích výrazně preferovalo zájmy a mocenskou pozici managementu před dělnictvem.“

36 Peter HEUMOS, *Betriebsräte, Betriebsausschüsse der Einheitsgewerkschaft und Werktagenräte. Zur Frage der Partizipation in der tschechoslowakischen Industrie vor und im Jahr 1968*, in: Bernd Gehrke – Gerd-Rainer Horn (eds.), 1968 und die Arbeiter: Studien zum „proletarischen Mai“ in Europa, Hamburg 2007, s. 131–159; TÝŽ, *Der Himmel ist hoch, und Prag ist weit! Sekundäre Machtverhältnisse und organisatorische Entdifferenzierung in tschechoslowakischen Industriebetrieben (1945–1968)*, in: Annette Schuhmann (ed.), *Vernetzte Improvisationen. Gesellschaftliche Subsysteme in Ostmitteleuropa und in der DDR*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 21–41.

37 První jeho studie tohoto typu vyšla roku 1977: Peter HEUMOS, *Quellenedition und „Prager Frühling“. Anmerkungen und Dokumentation zu einer Kontroverse über die Geschichte der Tschechoslowakischen National-Sozialistischen Partei 1945–1948*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 25, 1977, s. 397–421, dále TÝŽ, *Die tschechoslowakische Literatur (1945–1975) zur neueren deutschen Geschichte*, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Die moderne deutsche Geschichte in der internationalen Forschung 1945–1975*, Göttingen 1978, s. 177–196; TÝŽ, *Geschichtswissenschaft und Politik in der Tschechoslowakei. Entwicklungstrends der zeitgeschichtlichen Forschung nach 1945*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 26, 1978, s. 541–576; TÝŽ, *Geschichtswissenschaft und Politik in der Tschechoslowakei. Forschungen zum 19. und frühen 20. Jahrhundert in den Jahren 1950–1975*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 30, 1982, s. 575–601.

38 Peter HEUMOS, *Probleme des Neuanfangs: Bemerkungen zu Konzeptionen und Methoden der tschechischen zeitgeschichtlichen Forschung nach 1989*, Bohemia 34, 1993, s. 359–380.

Třetí výrazná vlna Heumosovy angažovanosti na poli dějin soudobého dějepiscectví se pak pojila s publikacemi o poválečném dělnictvu.³⁹ Snažil se „oprostit“ soudobé sociální dějiny z převažujícího „područí“ dějin politických či institucionálních a kontextualizovat nebo propojit je s dějinami každodennosti a žité kultury a právě s historiografickou reflexí soudobých dějin.⁴⁰ Je ohromná škoda, že Heumosu přemýšlivou produkci, po desetiletí zveřejňovanou v německých, v Čechách minimálně recipovaných časopisech a sbornících, teprve okolo roku 2000 také soustavněji překládanou do češtiny, po dlouhou dobu až na nevelký okruh jeho blízkých přátel prakticky nikdo neznal.

Badatelsky a publikačně zůstal Peter Heumos, ač již vzdoroval náporům nemocí, aktivní až přes své pětasedmdesátiny.⁴¹ Bylo to dáno i tím, že nedokázal odolat pozvání českých přátel k účasti na konferencích, kde byl oceňován jeho hlas inspirativního sociálně orientovaného historika. Stačí zmínit jeho příspěvky ve sborníku o chudíně a sociální politice středoevropských měst nebo o uprchlících a azylantech v Československu let 1933–1938.⁴² V posledních deseti letech života však – pokud zdraví dovolilo – místo vyčerpávajících pobytů v archivech raději cestoval. Jeho manželka, paní Jana Heumos, která po léta překládala řadu jeho studií

---

39 Peter HEUMOS (ed.), *Sozialgeschichte und soziale Bewegungen in der Historiographie der Tschechischen und Slowakischen Republik*, Essen 2000; TÝŽ, *Stalinismus in der Tschechoslowakei. Forschungslage und sozialgeschichtliche Anmerkungen am Beispiel der Industriearbeiterschaft*, *Journal of Modern European History* 2, 2004, s. 82–109.

40 Heumos tak říká v úvodu studie: Peter HEUMOS, *Workers under communist rule. Research in the former socialist countries of Eastern-Central and South-Eastern Europe and in the Federal Republic of Germany*, *International Review of Social History* 55, 2010, s. 83–115: „Po pádu komunistického systému ve východní Evropě se vývoj historiografie v České a Slovenské republice, Polsku, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a Spolkové republice Německo vyznačoval širokým spektrem rozdílů. Předkládaná studie nabízí přehled způsobů, jakými se tyto rozdíly projeví v dějinách dělnické třídy ve východoevropských zemích pod komunistickou vládou, chápaných zde jako sociální dějiny dělníků. Ukazuje, že kulturní a politické tradice a 'zakotvení' historického bádání v příslušných společnostech před rokem 1989, jakož i míra, v jaké byla historiografie po roce 1989 schopna navázat na sociálně historická či sociologická bádání před rokem 1989, a specifická národní politická situace po roce 1989 zakládá velkou část rozdílů ve způsobech, jakými jsou dějiny dělnictva zpracovávány v uvedených zemích.“

41 Srovnej např.: Peter HEUMOS, *Arbeitswelt, Lebenswelt, industrielle Machtverhältnisse. Zum Konzept des sozialwissenschaftlichen Funktionalismus am Beispiel der Tschechoslowakei 1945–1968*, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 63, 2014, s. 354–355.

42 Peter HEUMOS, *Armut, Armenfürsorge und Disziplinierung von Armen in Landsbut in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, *Documenta Pragensia* 34, 2015, s. 435–476; TÝŽ, *Sociální aspekty útěku z pohraničí českých zemí v letech 1938–1939*, in: Detlef Brandes – Edita Ivaničková – Jiří Pešek (eds.), *Uprchlíci a azylanté v zemi sousedů. Československo a Německo v letech 1933 až 1989*, Praha 2019, s. 129–143.

do češtiny, osvědčila své velké organizační i pečovatelské nadání a pomohla nadšenému cestovateli navštívit řadu zemí, ba i těch, z nichž dosud znal jen přístavy. Za zmínku to stojí, protože i přitom Heumos vytrvale četl a v desítkách zasvěcených recenzí pro významné německé časopisy – nejednou polemicky temperamentně, produktivně – komentoval aktuální, samozřejmě především bohemikální dějepisnou produkci.

Zakončeme proto vzpomínání na nezměrně pilného, kompetentního a bojovně diskutujícího Petra Heumose připomenutím jeho snad poslední zásadní polemiky: o charakteru „Pražského jara 1968“.⁴³ Heumos tu položil otázku, proč na něj jako na vzor nenavazovala sametová revoluce z roku 1989. Pražské jaro bylo podle recenzovaných publikací „intelektuály iniciované, nesené a dominované hnutí“, jehož „demokratický elitismus“ však nenáročoval přímý kontakt s pracujícím lidem: „Na jedné straně se tu tedy hovoří o neustálé demontáži komunistické vlády, na straně druhé zůstává nezmíněno, že se reformní proces vůbec nedotkl jejích důležitých pilířů, jako byla hospodářská byrokracie: Požadavek dělníků na samosprávu, který byl vznášen od roku 1948 a opakovaně předkládán v období Pražského jara a který by poměrně výrazně omezil moc průmyslové byrokracie, nenašel u reformovaného stranického vedení nejmenší odezvu. I to přispělo k tomu, že se dělníci demokratickému socialismu, propagovanému v roce 1968, vysmívali jako ‚manažerskému socialismu‘. (...) Reformní hnutí šedesátých let žilo z téměř bezmezní důvěry ve změnitelnost a sociálně-technickou regulovatelnost komplexních společenských podmínek. Pohled na situaci dělnictva však ukazuje, že zřejmě nechtělo otrást samými základy svého průmyslového panství.“⁴⁴ Akční program KSČ tak byl podle Heumose jedno velké vyhlášení války nízké pracovní morálce dělníků...

Peter Heumos, velký a zasvěcený znalec, autor a polemik, bohužel nezanechal syntézu svých – v jádře vždy sociálně historických – pohledů na české, československé a středoevropské moderní a soudobé dějiny. Masa jeho knih, stovky studií, edic i menších textů však představuje cenný vklad do dějin a historiografické reflexe společnosti tohoto evropského prostoru od poloviny 19. do počátku 21. století. Česká historiografie tento poklad zatím využila jen z nevelké části. Bylo by

---

43 Bází tu byly publikace: Martin SCHULZE-WESSEL, *Der Prager Frühling. Aufbruch in eine neue Welt*, Ditzingen 2018 a TÝŽ (ed.) *The Prague Spring as Laboratory* (Proceedings of the Annual Conference of Collegium Carolinum Bad Wiessee, 26–29 October 2017), Göttingen 2019. Recenze vyšla in: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 69, 2020, s. 291–294.

44 Tamtéž, s. 292.

dobře, kdybychom se k Heumosovým – nejednou nepříjemným až bolavým – podnětům i štulcům vrátili jako k cenné inspiraci.

Jiří Pešek
Foto: Jana Heumos